

UOT: 633/635, 664

AZƏRBAYCANDA TÜTÜN İSTEHSALI VƏ EMALININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Yunus Musa oğlu Sadıqov, i.ü.f.d., dosent

AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu, aparıcı elmi işçi
e-mail: y.sadikhov@mail.ru

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanada tütün istehsalı və onun emalının mövcud vəziyyəti təhlil edilir, zəruri qiymətləndirmələr aparılır. Eyni zamanda tütünçülüyn və tütün emalının inkişaf istiqamətlərinə baxılır, ölkədə tütünçülüyn və tütün fermentasiyasının inkişafının sürətləndirilməsinin zəruriliyi açıqlanır. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və səmərəliliyin artırılması fonunda tütünçülük və onun məhsulunun emalı müəssisələrinin inkişafına diqqətin gücləndirilməsinin məqsədəuyğun olduğu göstərilir. Tütünçülük və siqaret sənayesinin inkişafında klasterlərin daha səmərəli ola biləcəyi əsaslandırılır və bəzi konkret təkliflər verilir.

Açar sözlər: tütünçülük, tütün fermentasiyası, siqaret istehsalı, tütün ixracı, tütün idxalı.

Giriş

Dünyada tütün sektoru ən böyük sənaye sahələrindən biridir. Gün ərzində dünyada satış dəyəri təxminən 5 milyard dollar olan tütün ticarətindən illik qazanc 1 trilyonu keçib. Dünyanın 125 ölkəsində 4 milyon hektar sahədə becərilən tütün dünya üzrə istifadə olunan kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaq sahələrinin 1 faizini əhatə etsə də, ən gəlirli sahələr arasında yer alır.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatında tütün istehsalı özünəməxsus yer tutur. Respublikada tütünçülüyn elmi əsaslarla inkişafı və bu sahə üzrə yüksək sənaye potensialının yaradılması keçən əsrin 60-70-ci illərinə təsadüf edir. Həmin illərdə Azərbaycanda tütünçülüyn sürətlə inkişaf etdirilməsi, bu sahənin sənaye potensialının gücləndirilməsi üçün münbit şərait yaradılmışdı. 1970-1980-ci illərdə tütünün əkin sahəsi 17 min hektar, istehsalının həcmi isə 60 min tondan çox olmuşdu.

Tütün iqtisadi əhəmiyyətinə görə, Azərbaycanda pambıqçılıqdan sonra ikinci texniki bitki sayılır. Yüksək rentabelliyyə malik olduğuna görə, vaxtı ilə onun istehsalı Şəki-Zaqatala zonasından Lerik-Yardımlı zonasına, eyni zamanda ölkənin qərbinə kimi genişləndirilmiş və 21 rayonda tütün əkilmişdir.

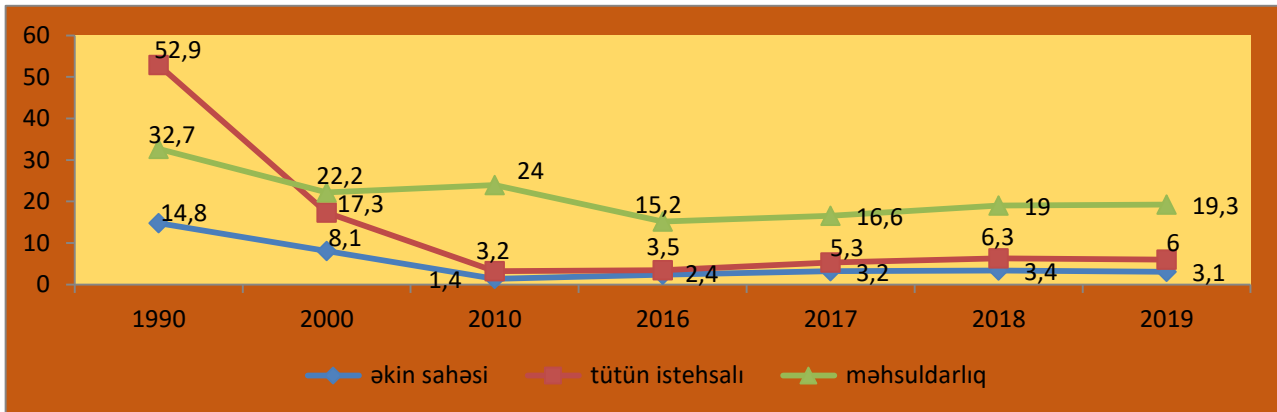
Lakin sistem dəyişiklikləri ilə əlaqədar sonrakı dövrlərində bəzi ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrində, o cümlədən tütünçülüyn istehsal həcmində də azalmalar baş vermişdir. Belə ki, 2019-cu ildə tütünün əkin sahəsi 3,1 min hektar, istehsal həcmi isə 6 min ton təşkil etmişdir ki, bu da sahənin potensial imkanlarından xeyli aşağıdır. Eyni zamanda tütünçülüyn daha da inkişafı üçün imkanlar və real şərait vardır.

Tütün istehsalında mövcud vəziyyət və inkişaf perspektivləri

Dövlət müstəqilliyi şəraitində tütünçülüyn yenidən dirçəldilməsi üçün ilk növbədə hüquqi, müvafiq təşkilati və iqtisadi əsaslar müəyyən edilməli idi. Bu məqsədlə, həm də, tütün və tütün məhsullarının dövriyyəsi ilə əlaqədar münasibətlərin tənzimlənməsi məqsədilə “Tütün və tütün məmulatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 08 iyun tarixli 138-IIQ nömrəli Qanunu qəbul edilmişdir [1].

Eyni zamanda “Azərbaycan Respublikasında tütünçülüyn inkişafına dair 2017-2021-ci illər üçün Dövlət Proqramı” qəbul edildikdən sonra ölkədə bu istiqamətdə aparılan işlərin daha da sürətlənməsinə təkan verilmişdir. Belə ki, 2016-cı ildə tütünün əkin sahəsi 2,4 min hektar, istehsal həcmi isə 3,6 min ton təşkil etmişdir ki, bu da, potensial imkanlarından xeyli aşağı idi. 2018-ci ildə isə artıq 3,4 min hektar sahədə tütün əkilmişdir. 2021-ci ilədək əkin sahələrinin 6 min hektara, tütün istehsalının isə 12 min tona çatdırılması nəzərdə tutulub [2].

Şəkil 1. Respublika üzrə tütün göstəricilərinin dinamikası

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Şəkil 1-dən göründüyü kimi, 1990-cı ildə Azərbaycanda 14800 ha tütün əkilmiş, 53 min ton tütün istehsal edilmişdir. Bu rəqəmlər 1984-85-ci illər daha yüksək idi. Göründüyü kimi, tütün istehsalı son 25 il ərzində 15 dəfədən çox aşağı düşmüş, adekvat olaraq əkin sahəsi də azalmışdır. Eyni zamanda hər hektardan alınan məhsuldarlıq göstəriciləri də azalmışdır.

Son illər kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına verilmiş güzəştlər və subsidiyalar, həmçinin bu sahədə fəaliyyət göstərən hüquqi və fiziki şəxslərin 2019-cu ilədək, torpaq vergisi istisna olmaqla, bütün növ vergilərdən azad edilməsi ölkədə tütünçülüyn inkişafına təkan vermişdir.

“Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ində göstərilmişdir ki, “2015-ci ildə Azərbaycana 287,2 mln. ABŞ dolları dəyərində siqaret idxal edilmişdir. Hazırda ölkədə tütünçülük lazımi səviyyədə inkişaf etməyib, lakin həm daxili bazarda, həm də, regional bazarda tütün məhsullarının böyük həcmdə idxal dövriyyəsinə (4,4 mlrd. ABŞ dolları) nəzərə alındıqda, bu ənənəvi məhsulun istehsalının əhəmiyyətli səviyyədə artırılması üçün böyük bazar potensialının olduğunu demək mümkündür” [3].

Tütünün satınalma qiymətini 2016-cı ildə əvvəlki illə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla birinci növ yaş tütünün bir kiloqramını 25 qəpiyə, ikinci növ yaş tütünün bir kiloqramını 15 qəpiyə qəbul edilmişdir. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 05

oktyabr tarixli “Azərbaycan Respublikasında tütünçülüyün inkişaf etdirilməsinə dövlət dəstəyi haqqında” Sərəncamına əsasən, tütün emalı ilə məşğul olan hüquqi şəxslərə və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirən fiziki şəxslərə təhvil verilmiş quru tütünün hər 1 kiloqramına, yaş tütünün isə hər 10 kiloqramına görə tütün istehsalçılarına 0,05 manat məbləğində subsidiya müəyyən edilmişdir [4]. Tütünün alışı qiymətləri hər tona 1-ci növ üçün 250 manat, 2-ci növ üçün isə 150 manat olmuşdur.

Bütün bunların nəticəsinə baxmayaraq tütünçülükə məşğul olan fermerlərin bu sahəyə marağı artmışdır. Mütəxəssislərin fikrincə müasir şəraitdə ölkədə tütün istehsalını 30-40 min tona çatdırmaq üçün yerli şərait və real imkanlar mövcuddur.

Tütün ixrac yönümlü istehsal sahələrinə aiddir. Son dövrlərdə istehsalın həcmi ilə yanaşı məhsul ixracı da yüksəlmişdir. Bu barədə *Cədvəl 1*-in məlumatları əyani təsəvvür yaradır.

Cədvəl 1. Tütünün istehsalı və ixracı dinamikası

	2015	2016	2017	2018	2019
Tütün istehsalı, ton	3466,1	3585,0	5315,6	6316,6	6038,6
Tütün ixracı, ton	1944,4	2217,9	4586,3	4175,7	6488,5

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Qeyd etdiyimiz kimi, tütünçülüyün inkişafı üçün Azərbaycanın çox əlverişli torpaq-iqlim şəraiti vardır. Bu şərait xarici investorların diqqətini cəlb etməyə bilməzdi. Hazırda ölkədə ancaq Zaqatalanın Tala kəndində ABŞ-ın “Inter Tobacco” şirkəti tütün istehsalı və emalı ilə məşğul olur. Şirkət kənddə 50 tütün qurutma kamerası və 7 istixana quraşdırıb. Burada artıq 50% əl əməyindən istifadə edilmir. Amerika şirkəti kənddə dünyada ən keyfiyyətli tütün növü sayılan “Virciniya”-nı yetişdirir. Şirkət tütün şitillərini fermentləşdirilmiş halda becərir və fermerlərə pulsuz verir. Fermerlər də daha sonra yaş tütünün hər kiloqramını şirkətə 14-18 qəpiyə satır.

Bu tipli qurğular respublikanın başqa rayonlarda da olarsa, ölkə tütündən böyük gəlir əldə edə bilər. Bu, 1-3 ha sahəsi olan fermerlərin tək görə biləcəyi iş deyil. Buna dövlət səviyyəsində yardım edilməlidir. “Virciniya” olduqca keyfiyyətli tütün növüdür, onun əkin sahəsinin genişləndirilməsi yaxşı olar və ölkəyə böyük gəlirlər qazandıra bilər.

Tütünçülükdə daha bir zəruri məsələ toxumçuluğun düzgün təşkil edilməsi ilə bağlıdır. Burada çətinliklər çoxdur. Bütün ölkəni toxumla təmin etmək üçün cəmi 5-6 ha tütün toxumçuluq sahəsi mövcuddur. Bu sahəyə diqqət artırılmalı, tütün istehsalçılarının tütün şitili ilə təminatında olan problemlər həll olunmalıdır.

Tütün emalında mövcud durum, imkanlar və perspektivlər

Məlumdur ki, hər bir malın ən yüksək dəyəri onun son məhsulundan yaranır. Tütünün də son məhsulu siqaretdir. Ölkəmizdə bu məhsulun istehsal bazası genişləndirilir. Bakıda fəaliyyət göstərən müəssisə ilə yanaşı, 2006-cı ildə Naxçıvanda “Cahan Tobacco” şirkəti filtrlı siqaret istehsalına başladı. Bu məhsulların istehsalı üçün lazım olan xammal və materiallar xaricdən alınır. Şirkətin nəzdində tütün fermentasiya zavodu da fəaliyyət göstərir və xammala olan tələbatın ödənilməsi üçün hazırda Naxçıvanın Şərur və Kəngərli bölgələrində tütün becərilir.

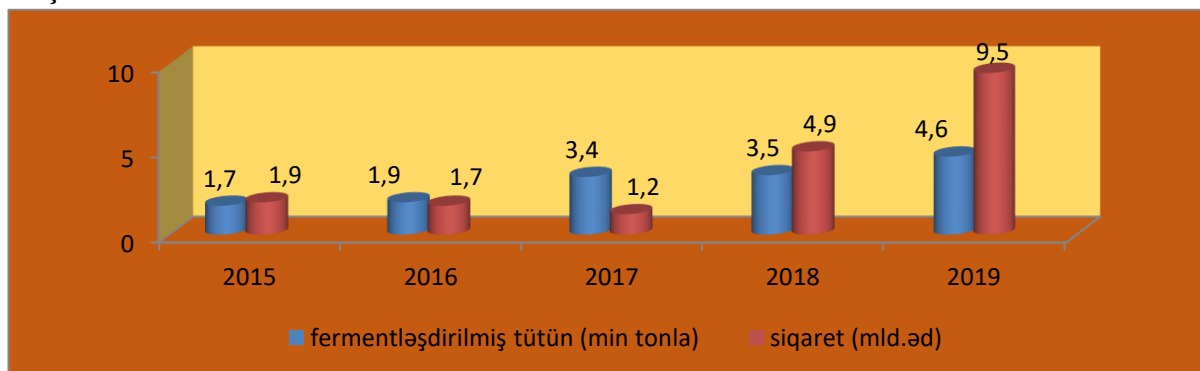
2018-ci ildə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında “Tabaterra” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin tütün məmulatları istehsalı fabriki açılmışdır. Fabrik məhsullarını “Made in Azerbaijan” brendi altında istehlakçılara təqdim edir. Böyük Britaniya, Almaniya və İtaliya texnologiyaları əsasında qurulan fabrik tam gücü ilə işləyəndə il ərzində 11 milyard ədəd və 3 növdə filtrlı siqaretlər istehsal edilməsi nəzərdə tutulur.

Artıq qeyd edildiyi kimi, respublikada istehsal olunan tütün əsasən ixrac olunur, 2019-cu ildə isə istehsalın hamısı (anbar qalığı ilə birlikdə) ixrac olunmuşdur. Bu o deməkdir ki, respublikada fəaliyyət göstərən siqaret fabriklərinin xammalı tamamilə idxal hesabındadır. Yerli siqaret fabrikləri tərəfindən respublikada becərilən tütündən almamasının əsas səbəbi yerli xammalın toplanılması və ilkin emalı proseslərində zəruri keyfiyyət göstəricilərinin formalaşmasının təmin edilməməsi göstərilir.

Eyni zamanda, ölkəyə idxal olunan tütün və tütün məmulatlarının keyfiyyətinə dövlət səviyyəsində nəzarət edən bir qurum və ya müvafiq laboratoriya yoxdur. Tədrisən xaricdən tütün gətirilməsi tənzimlənməklə və yerli tütün əkin sahələrinin artırılması bu sahədə canlanma yaradardı.

Tütün məmulatlarının istehsal dinamikasına baxaq (*Şəkil 2*).

Şəkil 2. Tütün məmulatları istehsalı

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Şəkil 2-dən göründüyü kimi, fermentləşdirilmiş tütün istehsalında illər üzrə artım siqaret üzrə artım dinamikasından çox geri qalır. Siqaret istehsalı isə 2019-cu ildə əvvəlki ildən 2,1 dəfə, 2015-ci ildən isə 5,6 dəfə artmışdır ki, bu da 2018-ci ildə fəaliyyətə başlamış Sumqayıt Siqaret Fabrikinin hesabına olmuşdur.

Son 5 ildə tütün və tütün məmulatlarının idxalının dinamikasına baxaq.

Cədvəl 2. Tütün və tütün məmulatlarının idxal dinamikası

Məhsul adı	2015		2016		2017		2018		2019	
	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları	Miqdarı	Məbləği, min ABŞ dolları
Tütün (ton)	3053,1	10333,1	1659,1	6223,4	2555,2	6472,7	3494,7	13190,3	6299,2	46171,4
Siqaret (mln. ədəd)	11522,8	287275,1	9301,8	146958,1	11033,5	160055,2	11277,3	152587,5	4274,6	70957,5

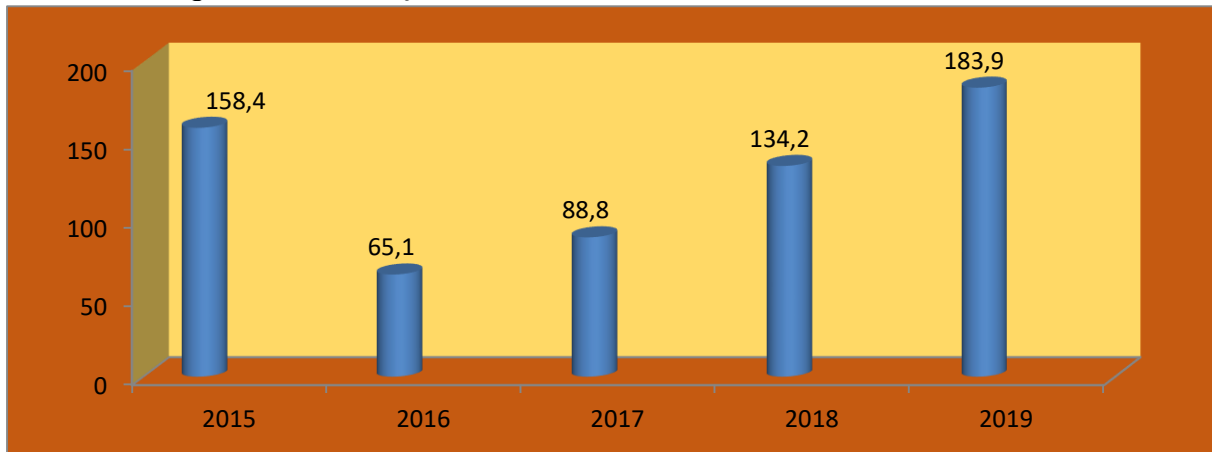
Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi, tütün idxalı əvvəlki illərə nisbətən 2019-cu ildə təxminən 2 dəfə artaraq 6300 tona çatmışdır ki, bu da görünür Sumqayıtda yeni siqaret fabrikinin fəaliyyətə başlanması ilə əlaqədardır. Cədvəldən aydın olur ki, 2015-2018-ci illərdə tütünün hər tonu üçün 2533-3774 dollar arası valyuta ödənilmişdir, ancaq 2019-cu ildə hər tona 7330 dollar ödənilmişdir ki, idxal olunan tütünün qiymətinin təxminən iki dəfə artmasını izah etmək olmur. Əslində isə yeni zavodun hesabına tütünün əkin sahələri artmalı idi.

Təqdirəlayiq haldır ki, 2019-cu ildə siqaret idxalı 2 dəfədən çox azalmışdır və bu, 2018-ci ildə Sumqayıt şəhərində yeni siqaret fabrikinin fəaliyyətə başlaması ilə əlaqədardır. Hər il siqaret idxalı üçün ölkədən təxminən 150-200 mln. dollar civarında valyuta çıxırdı ki, 2019-cu ildə artıq bu rəqəm 71 mln. dollara düşmüşdür. Siqaret idxalının daha da azalacağı gözlənilir.

Yaxşı haldır ki, 2013-cü ildən başlayaraq ölkəmizdən tütün istehsalında son məhsul olan siqaret ixrac olunmağa başlanmışdır ki, bu da tütünçülüyn inkişafı üçün çox müsbət haldır.

Şəkil 3. Siqaret ixracı, milyon ədədlə

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Şəkil 3-dən göründüyü kimi, siqaret ixracının dinamikası 2018-2019-cu illər kəskin artmışdır ki, bu da yeni fəaliyyətə başlamış fabrikin hesabına olmuşdur. Növbəti illərdə də siqaret ixracının daha da artımı gözlənilir.

2019-cu ildə 1 qutu (20 ədəd) siqaret orta hesabla 0,29-0,30 dollara idxal olunmuşdur. Bu rəqəm hər il cüzi dəyişir. 2019-cu ildə yerli siqaret fabrikləri siqaretin bir qutusunu 0,19 dollara ixrac etmişdir ki, manata çevirəndə 0,32 manat deməkdir.

Professor T. Əliyev “Klasterlər: Beynəlxalq təcrübə və innovativ inkişaf” adlı monoqrafiyasında [6] və professor İ.V. Moiseyeva “Tütün və tütünçülük sənayesi: dünəni, bu günü, sabahı” adlı monoqrafiyasında [7] tütünçülükdə klasterlərin yaradılmasını məqsəduyğun saymışlar, bu iqtisadi idarəetmə formasının tətbiq edilməsinin zəruriliyindən bəhs etmişdirlər.

Yuxarıda adı çəkilən emal müəssisələrinin fermerlərlə klaster qurumlarının altında birləşməyi tütünçülüyn inkişafında böyük rol oynaya bilər. Bu təcrübədən Moldovada istifadə edilir. Tütünçülük-siqaret klasterləri hər şeydən öncə istehsalın artmasına, keyfiyyətin yüksəldilməsinə, əlavə dəyər zəncirlərinin yaranmasına ümumi maraq oyadır. Məhz bu maraq da sonda tütünçülüyn inkişafına gətirib çıxarır.

Nəticə

Ölkədə fəaliyyət göstərən siqaret fabriklərinin xammal bazarları elə tənzimlənməlidir ki, yerli tütünə daha çox üstünlük verilsin. Hazırda siqaret fabriklərində yerli xammala marağ demək olar ki, yoxdur və ucuz başa gələn idxal xammalına daha çox üstünlük verilir.

Xaricdən gətirilən tütün məmulatlarının keyfiyyətinə nəzarət edən bir qurum və müvafiq laboratoriyanın yaradılması məqsədmüvafiq olardı. Keyfiyyətsiz və ucuz tütün xammallarının idxalına məhdudiyyətlər qoyulmalıdır. Paralel olaraq, yerli tütünçülük istehsalının artırılması stimullaşdırılmalı, xaricdən xammal və tütünün sənaye əvəzedicilərinin gətirilməsi dövlət tərəfindən iqtisadi vasitələrlə tənzimlənməlidir.

Tütünçülüklə məşğul olan rayonlarda müasir tipli tütünqurutma qurğularının və talvarların, o cümlədən fermentasiya zavodlarının bərpa edilib istifadəyə verilməsi məqsədəuyğun olardı.

Müasir mərhələdə aqrar sənaye kompleksində sahələrarası əlaqələrin inkişafının aktual problemi klasterlərin formalaşmasıdır. Tütünçülük-siqaret klasteri bazar iştirakçıları üçün iqtisadi cəhətdən sərfəli olacaq, çünki o, yaradılmış məhsulun son istehlakçıya çatdırılmasını sürətləndirir, bu da məhsul istehsalının həcmində artırılmasına, istehsal münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə və istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına kömək edir. Eyni zamanda gəlirlərin düzgün bölüşdürülməsi üçün optimal şərait yaradılır.

Ədəbiyyat

1. “Tütün və tütün məmulatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 138-IIQ 08 iyun 2001. <http://www.e-qanun.az/framework/2697>
2. “Azərbaycan Respublikasında tütünçülüyn inkişafına dair 2017-2021-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 10 avqust 2017. <https://president.az/articles/24937>
3. “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 06 dekabr 2016. <https://president.az/articles/22110>
4. “Azərbaycan Respublikasında tütünçülüyn inkişaf etdirilməsinə dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 02 mart 2017. <https://president.az/articles/22976>
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. İllik hesabatlar. https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/
6. T. Əliyev. “Klasterlər: Beynəlxalq təcrübə və innovativ inkişaf”. Bakı - “Elm və Bilik” nəşriyyatı, 2019 s. 535
7. И.В. Моисеева “Табак и табачная индустрия: вчера, сегодня, завтра”, “Русский Табак” 2008 с. 274

Ph.D., docent Y.M. Sadigov

Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Economics, Lead Researcher

Directions of development of production and processing of tobacco in Azerbaijan

Summary

The article analyzes the current state of production and processing of tobacco in Azerbaijan, gives the necessary assessments, and also examines the development trends in the cultivation and processing of tobacco. The article reveals the need to accelerate the development of tobacco growing and tobacco fermentation in the country. It is shown that it is advisable to pay more attention to the development of tobacco growing and processing enterprises in order to increase competitiveness and increase efficiency in the non-oil sector of Azerbaijan. It is substantiated that clusters can be more effective in the development of the tobacco and tobacco industry, and some specific proposals were made.

Keywords: *tobacco, tobacco fermentation, cigarette production, productivity, tobacco export, tobacco import.*

Д.ф.э.н., доцент Ю.М. Садыгов

Национальная Академия Наук Азербайджана,
Институт экономики, ведущий научный сотрудник

Направления развития производства и переработки табака в Азербайджане

Резюме

В статье анализируется текущее состояние производства и переработки табака в Азербайджане, даются необходимые оценки, а также рассматриваются тенденции развития выращивания и обработки табака. Раскрывается необходимость ускорения развитие табаководства и ферментации табака в стране. Показывается, что целесообразно уделять больше внимания развитию табаководства и предприятий по его переработке с целью повышения конкурентоспособности и повышения эффективности в ненефтяном секторе Азербайджана. Обосновывается, что кластеры могут быть более эффективными в развитии табачной и табачной промышленности, и были внесены некоторые конкретные предложения.

Ключевые слова: *табак, ферментация табака, производство сигарет, производительность, экспорт табака, импорт табака.*